

Kolokvij »Živo branje: literatura, znanost in humanistika«

Lipica, 8.-9. september 2011

Barbara Jurša

Dolge Njive 12, SI-2232 Voličina
barbara.jursa@gmail.com

V sklopu 26. mednarodnega literarnega festivala Vilenica se je 8. in 9. septembra 2011 v Lipici odvijal že deveti mednarodni komparativistični kolokvij, naslovljen „Živo branje: literatura, znanost in humanistika.“ S pozdravom ga je odprl predsednik Slovenskega društva za primerjalno književnost Marcello Potocco. Jola Škulj, ki je z Jernejem Habjanom prevzela vlogo organizatorke, je podala uvodno predstavitev koncepta konference in izrazila željo, da bi s konvergentnim pristopom k znanju ter refleksijo inherentnega dialoga med humanistiko in znanostjo prevetrili prevladujoče objektivistične poglede na odnos med obema poljema vednosti. Nova semiotska spoznanja in biologistična pojmovanja kognicije (H. Maturana, F. Varela) in jezika (P. J. Thibault) podpirajo misel, da problem jezika zaznamuje vse znanosti. Transgresivno literarno mišljenje in humanistika, ki dopolnjuje znanost z analitičnim historičnim vpogledom in refleksivnostjo, se dotikata naše vpetosti v naše neizbežne interpretacije sveta. V času, ko se zavedamo, da se v znanstveno vednost vpisuje dejavna udeleženosť opazovalca, je prednost komparativistike njena izkušenosť s tolmačenjem vloge jaza v semiotični kompleksnosti.

Kolokvij je zajel širok razpon konceptov, denimo poetičnosť in avtopoetičnost živih sistemov, performativnosť literarnega diskurza in performativnosť kot imperativ znanstvene politike, refleksivnosť, dialoškosť in zgodovinosť vednosti, semiozo, življenje, kompleksnosť, mreženje, ter realizem in realno. Poleg obeh moderatorjev srečanja so z referati na njem sodelovali predstavniki tako tradicionalno humanističnih kot naravoslovnih disciplin: Matjaž Ličer (Nacionalni inštitut za biologijo), Rado Komel (Medicinska fakulteta, UL), Urban Kordeš (Kognitivna znanost, UL), Dejan Kos (Filozofska fakulteta, UM), Marko Juvan (ZRC SAZU, Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede), Aleš Vaupotič (Visoka šola za dizajn, UL), Maja Breznik (Fakulteta za družbene vede, UL), Claudio Francesci (Università di Bologna, Fakulteta za medicino in kirurgijo), Vita Fortunati (Università di Bologna, Fakulteta za tuje jezike in književnosť), Federico Luisetti (University of North Carolina at Chapel Hill, Oddelek za romanske jezike in književnosť) in Sowon S. Park (University of Oxford, Fakulteta za angleščino).

Konferenčno temo sta intonirala Vita Fortunati in Claudio Franceschi, ki sta predstavila obsežen vseevropski interdisciplinarni projekt ACUME 2, naslovljen „Interfacing Sciences, Literature & Humanities.“ Projekt, ki sta ga vodila, se je osredotočal na krepitev dialoga med različnimi raziskovalnimi področji in ustanovami. Že predhodni projekt ACUME 1 je vključeval interdisciplinaren metodološki pristop, ACUME 2 pa je postavil pod vprašaj idejo 'vpliva' ter jo zamenjal z bolj dinamičnim konceptom 'vmesnika', ki izvira iz področja informacijsko komunikacijskih tehnologij. Ideja 'vmesnika' (oz. tudi 'presečišča') implicira idejo 'kompleksnosti' in 'mreženja', ti trije koncepti pa naj bi opisovali organiziranost vseh kompleksnih dinamičnih sistemov. Ker so slednji predmet raziskovanja tako v humanistiki kot znanosti, lahko kompleksnost ugledamo kot epistemološko paradigmo obeh polj vednosti. Sodelovanje različnih disciplin po načelu vmesnika je optimalna rešitev za obravnavo kompleksnih predmetov raziskovanja. Pri tem je pomemben koncept 'emergence' (*emergence*), prevzet iz teorije kompleksnosti, ki opisuje nelinearne interakcije. Emergenca je vseprisotna značilnost življenja kot biokompleksnosti in označuje celoto, ki je več kot zgolj vsota svojih delov. Ker naj bi se tako znanost kot narava razvijali s procesom progresivne akumulacije ter kontingentnega remodeliranja, so ključne besede, ki so bile v središču pozornosti vseh sodelujočih, poudarjale vidike dinamičnosti: 'evolucija in soevolucija', 'fluidnost', 'ustvarjalnost', 'krepkost/krhkost', 'proces/akumulacija/tok', 'kritična točka/zlom' in 'premodeliranje/rekonstrukcija'. Takšno matrico konceptov omogoča dejstvo, da literaturo in znanost povezujeta diskurz in metafora. Potujoči koncepti (*travelling concepts*), ki prestopajo iz ene discipline v drugo in spreminjajo svoj izvoren pomen, kažejo, da je terminologija posamezne discipline sestavljena iz izrazov iz različnih področij. V interdisciplinarnih študijih delujejo discipline ena ob drugi, tako da vsaka preuči problem iz lastnega vidika, transdisciplinarnost pa se dogaja kot mreženje (vertikalnih) makropodročij in (horizontalnih) presečiščnih besed. Evolucijska zgodovina življenja naj bi bila prav tako (vertikalna) zgodovina (horizontalnih) genetskih kontaminacij, ki jo lahko opišemo kot 'mrežasto drevo'.

Matjaž Ličer je opozoril, da osebna ideološka stališča določajo raziskovalno delo tako filozofov kot fizikov ter tako zamajal binarizem znanost-humanistika, ki služi interesom neoliberalizma. Med znanostjo, ki si prizadeva za zmanjšanje negotovosti, in filozofijo, v kateri poteka boj za konsistentno prevlado določenega pogleda, ne obstaja dialog v strogem pomenu besede, vendar pa se znanost v končni fazi spontano znajde v diskurzu filozofije, zaradi česar je potrebno slednjo ugledati kot integralen del znanosti. Oprl se je tudi na Althusserjevo razlikovanje med materialističnim in idealističnim pristopom k znanosti. Idealistični, ki ga zanimata objektivnost in večnost,

vodi k manipulativnim diskurzom in služenju interesom moči. Bolonjska reforma visokega šolstva je znižala vlogo tako znanstvene kot humanistične vednosti, spodbuja pa aplikativne ekonomske in tehnološke ter matematizirane družbene študije, ki zakone neoliberalizma predstavljajo kot večne. Ideologija v času neoliberalizma tako nastopa zgolj pod krinko znanosti.

Urban Kordeš, eden vodilnih strokovnjakov na področju kognitivne znanosti na Slovenskem, je predstavil interdisciplinarnost tega aktualnega raziskovalnega polja ter izpostavil vprašanje, kako je mogoče (znanstveno) opazovati doživljanje. Discipline, ki sestavljajo kognitivno znanost, v njej niso obravnavane kot enakovredne: med njimi premore trenutno največjo težo nevroznanost, pred leti pa je osrednje mesto zasedalo računalništvo. Od metafore uma kot računalnika se je zgodil premik h konceptiji uma kot utelešene kognicije. Temeljni problem kognitivne znanosti prepoznava Kordeš v nasprotju med prvoosebno in tretjeosebno perspektivo – v izzivu, s katerim se sooča vsako meddisciplinarno povezovanje. Če humanistični pogled v kognitivni znanosti zadeva izkustvo, znanstveni pristop pa človeško obnašanje ali dogodke v možganih, postaja z rastočo sofistikacijo discipline vse bolj jasno, da je potrebno v preučevanje uma nujno zajeti tudi tisto neintersubjektivno – živo človekovo izkustvo.

Rado Komel je nanizal pravne in etične dileme genskih raziskav, ki nazorno kažejo, da se naravoslovje dotika celotne družbe. Diskusija, ki je sledila, je najprej načela problem razširjanja znanstvene vednosti med javnost. Po Komelovem mnenju igra bistveno vlogo pri ustvarjanju kritične javnosti kakovost splošnega izobraževanja, razvoj genetike pa je vzpostavljanje dialoga med znanostjo in širšo družbo pospešil. Juvan je zastavil vprašanje, ali lahko 'vmesnik', razumljen kot matrica ključnih besed, deluje kot trden temelj za dialog, glede na to, da imajo termini v nekaterih disciplinah ozko določen pomen, v drugih pa nastopajo kot metafora. Fortunatijeva in Franceschi sta poudarila pojem 'potujočega koncepta' in se strinjala, da ključni pojmi res nosijo različne pomene, zaradi česar se je potrebno nasloniti na ključno besedo 'kontekst'.

Jola Škulj je navezala latenten dialog med znanostjo, literaturo in humanistiko na modernistične premike v umetnosti. Pri tem ni naključje, da modernistična umetnost tematizira resnico kot postajanje in da lahko za modernistično matrico odkrijemo sistem vednosti, ki nakazuje težnjo k preseganju binarizmov. Modernistične matrice so bile zmožne zajemanja paradoksov resničnosti in resnice ter reprezentiranja pripovedovane resničnosti iz mnogih perspektiv. Ti trendi, ki so podlaga umetnosti v 20. stoletju, so zgodnji pokazatelj premika od disciplinarnega k transdisciplinarnemu načinu produkcije vednosti. Na vrhuncu modernizma je tudi znanost ozavestila osrednjo vlogo jezika ter vlogo opazovalca kot del opisanega pojava, ti

sočasni premiki pa izpričujejo delovanje dialoške logike. Kot primer dragocenega dialoga med literarno vedo in 'trdo' znanostjo je Škuljeva navedla delo H. Maturane in F. J. Varele. Predstavila je njun koncept *autopoiesis*, ki se nanaša na dinamiko avtonomije, značilne za žive sisteme. Krožna organizacija samonanašalnega sistema naj bi bila ključna ideja za razumevanje organiziranosti živih sistemov. Pojem *autopoiesis* ima predzgodovino v literarni vedi, in sicer v organizacijskem načelu poetične funkcije jezika, kot jo opredeljuje R. Jakobson. Maturanova uporaba termina ponazarja, kako lahko relevantno vednost delimo in prenavljamo, kaže pa tudi na globoko medsebojno povezanost semiotike literature in fenomenologije živih sistemov.

Marko Juvan je preučil meddiskurzivna posredovanja med literarno vedo in eksaktnimi znanostmi na primeru vstopanj evolucijske teorije v literarno vedo. Evolucijska teorija se je izkazala kot posebno privlačna za teorijo žanrov, v kateri se srečujeta idiografičnost literarne zgodovine in nomotetičnost literarne teorije. Brunetièrovi teoriji evolucije literarnih zvrsti je v 20. stoletju sledil F. Moretti s tezo o kulturni selekciji žanrov in uvažanjem strategij oddaljenega branja, ki obravnavajo posamezno besedilo kot reprezentativno za žanr. Moretti naj bi bil Darwinu metodološko bliže kot Brunetière. Uporabe evolucijskih konceptov v literarni vedi, ki naj bi slednji zagotovili avro znanstvenosti, so bile navadno figurativne, z nastopom literarnega neodarvinizma pa so prvič postale dobesedne. Literarni neodarvinisti, kot je J. Gottschall, dojemajo tudi literarno vedo kot žanr diskurza, ki se mora prilagoditi okolju, če ne želi izumreti. Neodarvinisti, katerih doprinos k literarni vedi ocenjuje Juvan kot pičel, nastopajo kot dediči t. i. 'znanstvenih vojn' 90. let 20. stoletja, ki so utrdile opozicijo med 'kulturama' humanistike in znanosti.

Drugi del kolokvija se je pričel z referatom Aleša Vaupotiča, ki je izhajal iz Peirceove teorije raziskave kot veznikom med znanostjo, humanistiko in umetnostjo. Osvetlil je problematiko digitalne humanistike in kibertekstov, pri katerih se človeška intervencija ne vključuje v semiotični proces. Peirceova teorija ponuja za razumevanje različnih semiotičnih ali predsemiotičnih kibernetičnih in naravnih sistemov plodnejše iztočnice kot Saussurov strukturalizem. Z Geppertovo teorijo literarnega realizma 19. stoletja, ki temelji na Peirceovi semiotiki, lahko po Vaupotičevem mnenju v poetološkem vzorcu odkrijemo znanstveno metodologijo. Literarni realizem skuša namreč kot umetnost interpretanta reprezentirati posamične in konkretne pojave, s svojimi trditvami o realnem pa vodi k nedokončani indukciji.

Federico Luisetti je ob 'radijskih sintezah' F. T. Marinettija predstavil njegovo tehnizacijo literarnih praks ter opozoril na nova razmerja, ki so se med performativnostjo, humanistiko in znanostmi vzpostavila skozi zgodovinske avantgarde. Po enačbi Marinettijevega tehnološkega vitalizma je

umetnost izenačena z akcijo, njegovo umetniško prakso pa lahko najbolj označimo kot intermedialno. Marinettijeve sinteze presegajo binarizme med esteticizmom in tehnicizmom, delovanjem in izrazom, zvokom in tišino ter časom in prostorom. Z zgoščevanjem, razširjanjem in ponavljanjem zabrišejo razlike med prekinitvami in intervali ter dosegajo subtilno estetiko vmesnosti. Ker za Deleuzea prekinitvev in interval nista zamenljiva, kličejo Marinettijeve sinteze po postdeleuzeovskem razumevanju vmesnega: po netrascendentalnem vitalizmu ali vzhodnih filozofijah, ki presegajo binarizem virtualno-realno.

Po hipotezi Jerneja Habjana razpoko med znanostjo in humanistiko premošča neoliberalna znanstvena politika, ki obe podreja ekspertni vednosti. To, kar se kaže kot politika privilegiranja naravoslovja na račun humanistike, je pravzaprav širše institucionalno odrekanje teoriji, ki jo v naravoslovju zamenjuje produkcija za trg, v humanistiki pa denimo kulturni študiji. Kot pomembno epistemološko izhodišče kulturnih študijev Habjan obravnava teorijo performativnosti pri Judith Butler. Če je J. Austin utemeljil teorijo performativa z izključitvijo literarnih performativov kot neresnih in če je J. Derrida te tematiziral kot nujno potencialnost resnih performativov, je Butlerjeva v neresnem performativu prepoznala nujno aktualnost govornih dejanj. Vsak performativ naj bi slej ko prej postal 'neresen', dostopen naslovljenčevi subverziji. Najboljša obramba zoper sovražni govor naj bi tako bila v sami diseminaciji, državna cenzura pa naj bi ta govor ščitila s preprečevanjem njegove diseminacije in s tem spodletelosti. Pri Butlerjevi Habjan tako odkriva individualistično kritiko institucije države, usklajeno s sočasno prevladujočo ideologijo neoliberalizma.

Diskusija se je nadaljevala z vprašanjem o Marinettijevem vplivu na sodobno glasbo in o elementih ironije, ki jih morebiti vzpostavlja juks-tapozicija zvočnih fragmentov. Marinetti je vplival na konkretno glasbo, denimo na J. Cagea, v zvezi s kolažno tehniko pa je želel Luisetti poudariti Bergsonovo mnogoterost trajanja, ki so jo futuristi raziskovali. V zvezi z vlogo antilogocentrične semiotike za avantgarde in neoavantgarde je omenil pomen novih medijev in intermedijske umetnosti ter pojem intuitivnega algoritma. Povezavo med Marinettijevo politiko in njegovimi montažami je opisal kot kompleksno. Ob vprašanju, ali obstaja tudi danes možnost subverzivnosti avantgarde, ki je bila kooptirana v umetnostno industrijo, je pojasnil, da so avantgardisti vlogo umetnika v tehniciziranem svetu in ekonomsko logiko moderne družbe sprejeli, umetnost pa spremenili v komunikacijo, politiko in performans, ne da bi trg umetnosti postavili pod vprašaj. Očitno se mu zdi predvsem to, da se sodobna umetnost na avantgarde nujno nanaša. Poslušalstvo je v zvezi s pomenom nesaussurovske semiotike za obravnavo novih medijev, ki sta se je lotila

Vaupotič in Luisetti, opozorilo, da Deleuze, pri katerem se srečamo s podobnim procesualnim razumevanjem semioze kot pri Peirceu, prekriva Peirceovo semiotiko in Bergsonovo naturalistično teorijo podobe. Peirce in Bergson si delita vitalistično filozofijo, po kateri sta tehnologija in znanost del življenjskih procesov. Juvan je na tem mestu opozoril na teorijo B. Latoura, ki ne razlikuje med človeškimi in nečloveškimi akterji. Habjan, ki je s svojim enačenjem študijev spola ter queer teorije s 'predteoretskimi' kulturnimi študiji vzbudil nekaj polemike, je pojasnil, da je Butlerjevo uporabil kot primer ekscesa kulturnih študij, ki po njegovem mnenju niso politično učinkovite, ter vztrajal pri tem, da študiji spola ter queer študiji ne spadajo v teorijo, ker se istovetijo s predmetom svojega raziskovanja.

Prispevek Maje Breznik je učinkoval kot podaljšek Habjanovega in Ličerjevega referata. Tudi ona je namreč sledila tezi, da je teoretska produkcija, ki je humanistiki in znanosti skupna, danes v obeh cenzurirana. Problematično se ji zdi merjenje znanstvene produkcije s citatnim indeksom za objave v znanstvenih revijah. Citatni indeksi kot način izsledovanja ključnih člankov na podlagi največjega števila citatov humanistiki kot ideologiji in zgodovini idej ne ustrezajo. S primerom merjenja razširjenosti knjig na specifičnem območju pred izumom tiska in po njem je demonstrirala možnost različnih interpretacij empiričnih podatkov. Enaki zgodovinski podatki so na podlagi različnih ideoloških stališč prevedeni v različne grafe ter različne zaključke. Pregarjanje teorije prinaša daljnosežne posledice za brez nje nedojemljivo družbeno resničnost.

Dejan Kos, ki izhaja iz empiričnega preučevanja literature, se je lotil obravnave transgresivnosti v sistemih znanosti, humanistike in literature. Funkcijo transgresije je opredelil kot zmožnost družbenih, kognitivnih in živih sistemov, da lastno funkcijo presežejo. V znanosti se zdi samorefleksivnost, ki pomeni odmik od naivnega realizma, moteča kot iracionalen moment. Literaturi je transgresivnost bližje kot znanosti, toda njeno sistematično prelamljanje konvencij postane norma. Humanistika se je začela zaradi uveljavljanja strogih kriterijev znanstvenosti v naravoslovju soočati s težavami. Ujeta je med sprejemanje in zavračanje empirične metode, ki predstavlja grožnjo njeni identiteti. Osredotočiti se mora na kognitivne prednosti mišljenja meja lastne misli, samorefleksija pa jo lahko zbliža s trdimi znanostmi. V zvezi s fleksibilnostjo in avtonomnostjo kompleksnih sistemov je Kos odprl vprašanje potrebe po redefiniranju odnosa med objektom in subjektom. Rešitev pred občutkom praznine, s katerim nas navdaja kognitivna avtonomija, vidi v epistemologiji ljubezni – ultimativni transgresiji, ki jo predstavlja naša odpoved moči in nemoči.

Sowon S. Park si je zadala oceno interdisciplinarnih povezav med literarno vedo ter evolucijsko in kognitivno znanostjo, ki so v ospredju v zadnjih

dvajsetih letih. Odgovora na vprašanje, ali je bila 'konvergenca' uspešno dosežena, se je lotila na ozadju problema 'dveh kultur', kot ga je leta 1959 začrtal C. P. Snow. Ta je nad nerazumevanjem med znanstveno in humanistično kulturo negodoval, hkrati pa ju pahnil v hierarhično razmerje: kulturo humanistike in literature je označil kot moralno degenerirano, klasično fiziko pa promoviral kot zgled intelektualnega razvoja. Takšno asimetrično razmerje med znanostjo in humanistiko se odraža tudi v naj sodobnejših poskusih konvergiranja, v katerih prihaja, kot je ugotavljal že Juvan, do (samo še večjega) podrejanja humanistike znanosti. Neodarvinistične in evolucijske obravnave literature so primitivno utilitaristične; kognitivist S. Pinker denimo reducira literaturo na raven razvedrila in neskončnega ponavljanja klišejev. Po mnenju Parkove pozna vsaka kultura dve tekmujoči obliki vednosti – natančno in nenatančno, pri čemer je slednja antireprezentacijska in estetska. Trenutno pa ne živimo v obdobju dveh, ampak ene same, znanstvene kulture. Parkova zato pozdravlja vračanje k afektu v 'trdih' znanostih, ki obeta preseganje razsvetljenskega dualizma, s tem pa večje spoštovanje do književnosti in humanistike. Takšen razvoj vidi v delu kognitivnega znanstvenika A. Damasia, ki odkriva pomen čustev za kognicijo in vednost.

V zaključni diskusiji je Juvan na Parkovo naslovil opazko, da je v preteklosti izraz *man of letters* združeval najrazličnejše intelektualce ter da je pod to oznako sodil tudi Darwin. Parkova je pripomnila, da je bila v 19. stoletju v Angliji klasična izobrazba norma in da je znanstvena tej kvečjemu sledila, Darwina pa lahko tudi po današnjih kriterijih štejemo med književnike. Ko je Luisetti izpostavil spregledovanje obrobni tradicij, ki iščejo 'tretjo pot', je Parkova insistirala, da moramo ohraniti literaturo in humanistiko ločeni od znanosti, saj doživljata ti z njene strani zaskrbljujoče obleganje. Kordeš je izrazil presenečenje nad tem, da Parkova toplo sprejema Damasiovo delo, glede na to, da tudi ta ne govori o afektivnem izkustvu, ampak o afektivnih možganih, ter se tako poslužuje za znanost značilnega trivializiranja, Parkova pa je pojasnila, da se ji zdi Damasiovo delo revolucionarno, ker naznanja vrnitev čustva kot dela racionalnosti. Dodala je, da jo čudi, da je Kordeš v svoji predstavitvi kognitivne znanosti literaturo kot obliko vednosti povsem zanemaril, kljub temu da je roman verjetno najboljša možna reprezentacija tega, kaj pomeni biti nekdo drug.

V skladu z ambiciozno, interdisciplinarno zastavljeno tematiko koloqvija so referati delovali vznemirljivo raznoliko ter spodbujali razpravo, ki je na tem mestu ni bilo mogoče v celoti povzeti. Kot je že običajno, bodo prispevki s simpozija doživeli objavo v posebni številki revije *Primerjalna književnost*.

April 2012